

ІСТОРИКО-ОСВІТНІ СТУДІЇ

УДК 373.3/5.011.33.014.3(477)(091)"1991/2017":930.2

DOI: <https://doi.org/10.32405/2663-5739-2022-6-9-25>

Лариса Березівська,
доктор педагогічних наук, професор,
член-кореспондент НАПН України,
директор Державної науково-педагогічної
бібліотеки України імені В. О. Сухомлинського,
м. Київ, Україна
e-mail: lberezivska@ukr.net
ORCID ID: 0000-0002-5068-5234

КОНЦЕПТУАЛЬНІ ЗАСАДИ РЕФОРМУВАННЯ ЗМІСТУ ЗАГАЛЬНОЇ СЕРЕДНЬОЇ ОСВІТИ В УКРАЇНІ (1991–2017): ІСТОРИКО-ДЖЕРЕЛОЗНАВЧИЙ АСПЕКТ

У статті розглянуто проблему реформування змісту загальної середньої освіти в незалежній Україні в історико-джерелознавчому вимірі. З'ясовано, що в українській та зарубіжній історіографії немає праць, де системно висвітлено наведену тему. Для реалізації мети дослідження з використанням джерелознавчого підходу як провідного виявлено й схарактеризовано документи (закони, програми, доктрини, концепції, стандарти) та аналітичні матеріали, у яких відображено концептуальні засади реформування змісту загальної середньої освіти задля встановлення їхньої інформативної цінності. Аргументовано, що у 1991–2017 рр. розроблено національне освітнє законодавство, нові методологічні засади удосконалення змісту загальної середньої освіти у руслі інтенсифікації творчої педагогічної думки щодо перспективного розвитку на основі загальнолюдських і національних цінностей. Провідну роль у цьому процесі відіграли вчені НАПН України. Доведено, що документи містять інформацію про кардинальні зміни в змісті загальної середньої освіти: від проголошення нових принципів його формування (національний, демократичний, гуманістичний, диференціації й індивідуалізації, гуманітаризації, дитиноцентричний, науковий, стандартизації, наступності, варіативності та ін.) до розвитку та конкретизації їх. Джерелознавче пізнання праць творців (М. С. Вашуленко, В. Г. Кремень, О. І. Ляшенко, Ю. І. Мальований, О. Я. Савченко та ін.) національного освітнього законодавства уможливило одержання знання про особливості дібраних матеріалів (автори, час, обставини, мета створення, фактична цінність, достовірність, репрезентативність, вплив епохи). Виявлені документи, статті їхніх розробників про реформування змісту загальної середньої освіти в незалежній Україні мають велике значення для відтворення реальної картини досліджуваного процесу. З'ясовано, що на розроблення змісту загальної середньої освіти впливали суспільно-політичні, соціально-економічні чинники, розвиток педагогічної науки відповідно до потреб молоді держави і суспільства в умовах євроінтеграційних процесів та самоідентифікації української нації.

Ключові слова: реформування змісту загальної середньої освіти, законодавчі та нормативні документи, аналітичні матеріали, педагогічне джерелознавство, історико-джерелознавчий аналіз, концептуальні засади нового змісту української школи, незалежна Україна.

Постановка проблеми. Із проголошенням незалежності України реформування змісту загальної середньої освіти стало стратегічним завданням її розбудови. Безсумнівно, як зазначається у «Білій книзі національної освіти України» (2010), «удосконалення змісту освіти є традиційною актуальною і багатоплановою проблемою. Її розв'язання об'єктивно не може бути завершеним на довготривалій період, оскільки держава і суспільство постійно змінюють вимоги до якості освіти, у педагогічній науці виникають нові ідеї, осмислюються результати апробації змісту у масовій педагогічній практиці» [5, с. 132]. З огляду на це вивчення процесу реформування змісту загальної середньої освіти в незалежній Україні в історико-джерелознавчому вимірі уможливить з'ясування й розуміння його змін та особливостей, упорядкування масиву емпіричної й теоретичної інформації задля подальших історико-освітніх досліджень.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Історіографічне вивчення проблеми засвідчило, що українські вчені більшою чи меншою мірою розглядають реформування змісту загальної середньої освіти в незалежній Україні, зокрема частково в історико-педагогічному контексті: В. Г. Кремень, 2000, 2001, 2003, 2007, 2009 [21; 22; 23; 24; 25; 26; 6]; О. Я. Савченко, 1998, 2002 [42; 41]; К. О. Баханов, 2006 [1]; М. В. Вачевський, Г. О. Кільова, 2010 [10]; Л. І. Парашенко, 2011 [33]; Г. Д. Клочек, 2016 [11]; О. І. Ляшенко, 2016 [27] та ін. Окремлену тему висвітлюємо також у своїх працях (Л. Д. Березівська, 2011, 2019, 2020, 2021) [2; 3; 43; 44; 45].

Цінними для нашого дослідження є статті академіка В. Кременя, де вчений розкриває культурно-історичні передумови побудови змісту освіти та принципи дидактичного оформлення навчального змісту в умовах розбудови державної незалежності [24]; зміни в змісті загальної середньої освіти протягом першого десятиріччя державної незалежності [13]; провідну роль учених НАПН України у створенні законодавчих і нормативно-правових документів державотворчого і методологічного характеру як підґрунтя розвитку української освіти [22]; значення «Білої книги», де велику увагу приділено загальній середній освіті, зокрема її змісту [6]. У контексті наукової розвідки вирізняється публікація академіка О. Савченко, де схарактеризовано чотири періоди реформування змісту шкільної освіти в Україні впродовж 1991–2002 рр. і висвітлено історію створення тих чи інших нормативних документів [41; 42].

Розвиток змісту загальної середньої освіти розглядуваного періоду описано в науковому виданні «Національна доповідь про стан і перспективи розвитку освіти в Україні» за загальною редакцією президента Національної академії педагогічних наук України, академіка В. Кременя (2021) у відповідному розділі «Повна загальна середня освіта як основа безперервної освіти» [31, с. 150–156].

Історіографічне пізнання проблеми дозволило виявити окремі праці з історії реформування загальної середньої освіти в незалежній Україні. У розділі «Україна: історія шкільної системи» монографії «The Education Systems of Europe» («Системи освіти Європи») (2007) Вольфганг Гельвіг та Яна Липенкова позитивно оцінили зміни, що відбулися в шкільній освіті з проголошенням незалежності України й прийняттям нових нормативних документів, які принципово відрізнялися від радянських [46, с. 808–809]. Ад'юнкт-професор освітньої політики та лідерства Бенджамін Куцюруба розкриває зміни в освіті в контексті філософських, ідеологічних, соціально-політичних й економічних

перетворень в Україні (1991–2005) після розпаду СРСР, що стало, на його думку, критичною відправною точкою в розвитку української національної ідентичності [47, с. 287–309].

Отже, в українській і зарубіжній історіографії немає праць, де б системно розглядалася окреслена проблема в історико-педагогічному контексті. Передусім для здійснення наукової розвідки необхідно дібрати, типологізувати та проаналізувати законодавчі й нормативні документи, аналітичні матеріали, де відображено концептуальні засади розбудови нового змісту української школи.

Формулювання цілей статті. Метою статті є вивчення та цілісне представлення нормативно-правових документів (закони, програми, стратегії, концепції) та аналітичних матеріалів, що відображають концептуальні засади реформування змісту загальної середньої освіти у незалежній Україні (1991–2017).

Виклад основного матеріалу. Як ми вже зазначили, з проголошенням незалежності України розпочалося активне національне національне законотворення як складова частина державної освітньої політики. На основі напрацювань українських науковців [30, с. 8–10] пропонуємо виділити три періоди становлення національної державної політики щодо реформування загальної середньої освіти, зокрема розвитку відповідного освітнього законодавства в Україні протягом 1991–2017 рр., кожний з яких ознаменувався розробленням і схваленням низки стратегічних законодавчих і нормативно-правових документів, аналітичних матеріалів, котрі стали теоретичною і методологічною основою нового змісту освіти: I (1991–2002) – період національної самоідентифікації в загальній середній освіті; II (2002–2013) – період формування державної політики щодо загальної середньої освіти в новому методологічному й соціально-економічному контексті; III (2013–2017) – період комплексної модернізації загальної середньої освіти [43]. Розглянемо проблему в історико-джерелознавчому контексті.

Вагомим здобутком I-го (1991–2002) періоду національної самоідентифікації в загальній середній освіті стали такі нормативно-правові документи: *Концепція середньої загальноосвітньої школи України, 1991; Державна національна програма «Освіта» («Україна XXI століття»), 1993; Концепція державного стандарту загальної середньої освіти в Україні, 1996; Закон України «Про загальну середню освіту», 1999; Концепція загальної середньої освіти (12-річна школа), 2001 та ін.* Коротко їх схарактеризуємо.

Реформування змісту загальної середньої освіти України протягом 1991–2002 рр. відбувалося в складний перехідний період, коли радянська авторитарна парадигма відходила в минуле й потрібно було розбудовувати демократичну особистісно орієнтовану систему освіти, котра відкривала нові горизонти її розвитку. У цей час важливою подією стало створення у 1992 р. відповідно до Указу Президента України Академії педагогічних наук України (нині – НАПН України) як вищої галузевої державної наукової установи для здійснення науково-методичного забезпечення національної системи освіти.

Характерною особливістю процесу реформування загальної середньої освіти цього періоду є розроблення її нової законодавчої і нормативно-правової бази з урахуванням громадсько-педагогічної думки. Закон України «Про освіту» (1991), який зазнавав змін і доповнень, забезпечив підґрунтя для реформування змісту загальної середньої освіти в незалежній Україні [39].

Після широкомасштабного обговорення 12 вересня 1991 р. рішенням колегії Міністерства народної освіти України затверджено *Концепцію середньої загальноосвітньої школи України*, створену в НДІ педагогіки УРСР (нині – Інститут педагогіки НАПН України). У документі подано тлумачення поняття «зміст загальної середньої освіти», обґрунтовано принципи, необхідність і напрями оновлення змісту загальної середньої освіти тощо [20, с. 13–19].

Стратегічні завдання реформування освіти й усіх її ланок виокремлено в *Державній національній програмі «Освіта» («Україна XXI століття»)* (затверджено постановою Кабінету Міністрів України від 3 листопада 1993 р.), до підготовки якої (частина про зміст освіти) від АПН України долучилися відомі вчені О. Я. Савченко та Ю. І. Мальований [41, с. 215]. Пріоритетним напрямом реформування загальної середньої освіти автори Програми визначили вдосконалення її змісту, а саме: встановлення раціонального співвідношення між його гуманітарними й природничо-математичними складниками, відповідне науково-педагогічне, методичне та інформаційне забезпечення. До основних шляхів реформування віднесено: визначення державних стандартів усіх рівнів загальної середньої освіти, а також змісту загальноосвітньої підготовки й відповідних базових дисциплін; упровадження інтегрального та варіантного принципів навчання [9, с. 6]. Таким способом на законодавчому рівні було задекларовано теоретико-методологічні основи нового змісту української шкільної освіти.

Нові підходи до відбору змісту окреслено в підготовленій АПН України *Концепції гуманітаризації загальної середньої освіти* (1995, С. У. Гончаренко, Ю. І. Мальований) [8].

Для унормування змісту шкільної освіти надзвичайно важливою стала *«Концепція державного стандарту загальної середньої освіти»* (1996). Над її підготовкою відповідно до спільного наказу Міністерства освіти України, Національної академії наук України та Академії педагогічних наук України від 22 січня 1996 р. працювала Науково-координаційна рада на чолі з О. Я. Савченко [13]. У концепції окреслено сутнісні ознаки, структуру державного стандарту (базовий навчальний план, освітні стандарти 8 галузей знань) і зміст його складників, державні вимоги до рівня засвоєння змісту загальної середньої освіти за ступенями навчання, порядок його введення в дію. Крім того, подано тлумачення термінів: «державний стандарт загальної середньої освіти», «базовий навчальний план», «освітні стандарти галузей знань чи навчальних предметів». Концепція започаткувала процес стандартизації всіх рівнів загальної середньої освіти.

До розроблення теоретико-методологічних засад реформування змісту освіти долучалися наукові, науково-педагогічні, педагогічні працівники. Серед тогочасних документів вирізняється авторська *«Концепція вихідних засад демократизації навчального процесу в освітніх закладах України»* (1998), яку розробив відомий вчений А. М. Алексюк. Автор розкрив засади, на яких має відбуватися оновлення змісту освіти [12, с. 58–77].

Прийняття *Закону України «Про загальну середню освіту»* (1999) зумовило переосмислення цілей шкільної освіти як соціальної інституції, як цілісної системи та водночас складника неперервної освіти. Так, у законі задекларовано мету загальної середньої освіти: «забезпечення всебічного розвитку особистості

шляхом навчання та виховання, які ґрунтуються на загальнолюдських цінностях і принципах науковості, полікультурності, світського характеру освіти, системності, інтегративності, єдності навчання та виховання, на засадах гуманізму, демократії, громадянської свідомості, взаємоповаги між націями й народами в інтересах людини, родини, суспільства, держави» [34].

Проте загальна середня освіта України як найтриваліший та обов'язковий складник безперервної освіти в умовах інтеграції й глобалізації, і з огляду на перспективи розвитку держави на найближчі два десятиліття потребувала радикальних змін. На державному рівні постало завдання оновлення мети шкільної освіти, переходу до нового змісту й терміну навчання, що було проголошено в Постанові Кабінету Міністрів України «Про перехід загальноосвітніх навчальних закладів на новий зміст, структуру і 12-річний термін навчання» (2000) [40].

З огляду на це виникла необхідність розробити «Концепцію загальної середньої освіти (12-річна школа)», над якою працювала творча група: О. Я. Савченко (керівник), Н. М. Бібік, В. Ю. Биков, О. І. Ляшенко, Ю. І. Мальований. Документ активно обговорювали педагоги та громадськість протягом 2000–2001 рр. Спільною постановою МОН України й Президії АПН України під головуванням міністра освіти В. Г. Кременя 22 листопада 2001 р. його схвалено, а також поставлено завдання розгорнути роботу щодо оновлення змісту освіти в основній і старшій школі, розробити до 2003 р. *Державний стандарт базової і повної загальної середньої освіти* [36]. У III розділі «Зміст загальної середньої освіти» окреслено методологічні основи, підходи до оновлення змісту освіти у 12-річній школі тощо. Позитивно, що методологічною основою змісту шкільної освіти визначено загальнолюдські й національні цінності, центрованість на актуальних і перспективних інтересах дитини.

II-й (2002–2013) період формування державної політики щодо розвитку загальної середньої освіти в новому методологічному й соціально-економічному контексті ознаменувався схваленням і впровадженням таких стратегічних документів: *Національна доктрина розвитку освіти*, 2002; *Концепція профільного навчання в старшій школі*, 2003, 2009, 2013; *Концепція державної мовної політики*, 2010; *Концепція розроблення нової редакції Державного стандарту початкової загальної освіти*, 2010; *Біла книга національної освіти України*, 2010; *Національна доповідь про стан і перспективи розвитку освіти в Україні*, 2011; *Національна стратегія розвитку освіти в Україні на період до 2021 року*, 2013 та ін.

Визначальні вектори для подальших змін у змісті освіти задекларувала *Національна доктрина розвитку освіти* (затверджено Указом Президента України від 17 квітня 2002 р.). У доктрині окреслено стратегію й основні напрями розвитку освіти в Україні в першій чверті XXI ст. [37]. Провідними в освіті та її змісті проголошено передусім гуманістичний і національний принципи. У кількох розділах («Мета і пріоритетні напрями розвитку освіти», «Рівний доступ до здобуття якісної освіти», «Стратегія мовної освіти», «Інформаційні технології в освіті») тією чи іншою мірою йдеться про вплив змісту на якість освіти, незамінну роль Державного стандарту у здобутті якісної освіти. Національна доктрина мала забезпечити перехід до нового типу гуманістично-інноваційної освіти.

Важливо, що у четвертому розділі обґрунтовано стратегію мовної освіти: «У державі створюється система безперервної мовної освіти, що забезпечує

обов'язкове оволодіння громадянами України державною мовою, можливість опанувати рідну (національну) і практично володіти хоча б однією іноземною мовою» [28]. Прикметно, що забезпечувалося право національних меншин на задоволення освітніх потреб рідною мовою, збереження та розвиток етнокультури, її підтримку та захист державою. При цьому задекларовано створення умов для належного опанування державної мови.

На думку міністра освіти і науки України В. Г. Кременя, основне завдання розроблення документа полягало в тому, щоб «привести систему освіти в Україні у відповідність до потреб XXI ст., до потреб та інтересів громадян України заради розвитку цього громадянина», «заради динамічного прогресу нашої країни в контексті європейської та світової цивілізацій» [23].

Для реалізації Національної доктрини та для виконання Закону України «Про загальну середню освіту» і постанови Кабінету Міністрів України «Про перехід загальноосвітніх навчальних закладів на новий зміст, структуру і 12-річний термін навчання» розроблено *Концепцію профільного навчання в старшій загальноосвітній школі* (23 вересня 2003 р. затверджено рішенням Колегії Міністерства освіти і науки України). Концепцію створили провідні науковці Інституту педагогіки НАПН України: Л. Д. Березівська, Н. М. Бібік, М. І. Бурда, Л. І. Денисенко, Г. С. Єгоров, Г. І. Іванюк, Л. М. Калініна, В. І. Кизенко, О. К. Корсакова, Л. А. Онищук, С. Е. Трубачева. Профільна школа мала найповніше реалізувати принцип особистісно орієнтованого навчання, що суттєво розширило б можливості учня у виборі власної освітньої траєкторії. Документ ґрунтовно розкриває сутність, мету і принципи, структуру та форми організації профільного навчання [17]. У 2009 і 2013 роках Концепцію профільного навчання в старшій загальноосвітній школі оновлено.

Уперше всебічно проаналізовано стан національної освіти, актуальні проблеми освітянської галузі й причини їх виникнення, шляхи подолання труднощів в освітній сфері та її розвитку в контексті глобалізації, європейської інтеграції й національної самоідентифікації у *«Білій книзі національної освіти України»* (2010), підготовленій колективом учених за загальною редакцією президента НАПН України В. Г. Кременя [5]. У підрозділі 2.2.1. «Модернізація змісту загальної середньої освіти» схарактеризовано стан, проблеми розроблення змісту загальної середньої освіти та окреслено напрями його модернізації (стратегічний, дидактичний, методичний рівні) [5, с. 132–141].

Важливим є твердження, що «подальша модернізація освітнього змісту повинна відбуватися як системний процес, який охоплює цілісне законодавче, фінансове, науково-практичне, управлінське обґрунтування ціннісного, регулятивного, дидактичного, методичного і моніторингового аспектів, що розробляються і втілюються в моделях особистісно і соціально цінного змісту для учнів, для кожного етапу загальної середньої освіти з урахуванням функцій кожної освітньої галузі, її структурного наповнення» [5].

Стратегічно впливали на зміст загальної середньої освіти офіційні документи. Зокрема, це *«Концепція державної мовної політики»* (схвалено Указом Президента України 15 лютого 2010 р.). Документ розкриває сучасний стан, проблеми мовної ситуації в Україні та основні завдання, шляхи і способи розв'язання мовних проблем [14]. Ціннісно значимим є висновок про «утвердження і розвиток української мови – визначального чинника і головної

ознаки ідентичності української нації, яка історично проживає на території України, становить абсолютну більшість її населення, дала офіційну назву державі та є базовим складником української державності й Українського народу – громадян України всіх національностей» [14].

Глибинні основи стандартизації загальної середньої освіти утвердила «Концепція розроблення нової редакції Державного стандарту початкової загальної освіти» (2010). Цей документ відповідно до спільного наказу МОН України й НАПН України розробили Департамент загальної середньої та дошкільної освіти та Інститут педагогіки. Для цього працював творчий колектив (науковці, методисти, вчителі) під науковим керівництвом О. Я. Савченко. У концепції розкрито функції, поняття, історію становлення державного стандарту загальної середньої освіти. Саме у співпраці МОН України з НАПН України протягом десяти років послідовно розробляли та удосконалювали нормативне, науково-методичне і підручникове забезпечення функціонування державного стандарту. Важливо, що автори запропонували методологічні та теоретичні засади розроблення змісту, а саме: загальнолюдські та національні цінності, центрованість на актуальних і перспективних інтересах розвитку дитячої особистості. Також пріоритетні напрями цілісного оновлення змісту: гуманізація, гуманітаризація, формування соціальної, комунікативної, комп'ютерної компетентностей; приведення обсягу і складності змісту у відповідність до вікових можливостей дітей, перспектив їхнього розвитку; забезпечення у старшій школі профільності навчання та ін. [19]. Обґрунтовано підходи до розроблення нової редакції Державного стандарту початкової загальної освіти (системний, компетентісний).

Визначною віхою стала поява в освітньому просторі видання «Національна доповідь про стан і перспективи розвитку освіти в Україні» (2011), яке підготував колектив науковців НАПН України за загальною редакцією В. Г. Кременя. У доповіді проаналізовано розвиток національної освіти за двадцять років незалежності України, виокремлено актуальні проблеми освітньої галузі й причини їх виникнення. Прикметно, що серед пріоритетів визначено перегляд і вдосконалення змісту загальної середньої освіти [29, с. 43–45].

Розроблення *Національної стратегії розвитку освіти в Україні на період до 2021 року* (2013) «зумовлено необхідністю кардинальних змін, спрямованих на підвищення якості і конкурентоспроможності освіти в нових економічних і соціокультурних умовах, прискорення інтеграції України у міжнародний освітній простір». У документі окреслено мету (підвищення доступності якісної, конкурентоспроможної освіти відповідно до вимог інноваційного сталого розвитку суспільства, економіки; забезпечення особистісного розвитку людини згідно з її індивідуальними здібностями, потребами на основі навчання протягом життя), стратегічні напрями та основні завдання, на виконання яких має бути спрямована реалізація державної політики у сфері освіти в Україні на період до 2021 року. Зокрема, у системі загальної середньої освіти зусилля зосереджено на: забезпеченні обов'язкового здобуття всіма дітьми й молоддю повної загальної середньої освіти в обсягах, визначених державними стандартами; здійсненні оптимізації мережі загальноосвітніх навчальних закладів з урахуванням демографічних, економічних, соціальних перспектив розвитку регіонів, потреб громадян і суспільства; урізноманітненні моделей організації освіти; створенні умов для розвитку мережі загальноосвітніх навчальних закладів, заснованих на

приватній формі власності; оновленні змісту, форм і методів організації освітнього процесу на засадах особистісної орієнтації, компетентнісного підходу; підвищенні ефективності навчально-виховного процесу на основі впровадження досягнень психолого-педагогічної науки, педагогічних інновацій, інформаційно-комунікаційних технологій; створенні умов для диференціації навчання, посилення професійної орієнтації та допрофільної підготовки, забезпечення профільного навчання, індивідуальної освітньої траєкторії розвитку учнів відповідно до їхніх особистісних потреб, інтересів і здібностей тощо.

Упровадження Національної стратегії мало сприяти організації системи освіти нового покоління, що забезпечувала б випереджувальний загальноцивілізаційний розвиток людини, її інтелекту; розробленню збалансованого законодавства України про освіту, яке регулювало б ефективність реалізації стратегічних напрямів розвитку освіти в Україні, результативне функціонування всіх її підсистем; створенню позитивних зразків та поширенню досвіду успішного реформування освіти; підвищенню якості вітчизняної освіти, її інноваційному розвитку відповідно до світових стандартів, що загалом допоможе істотно підвищити інтелектуальний, культурний, духовно-моральний потенціал суспільства та особистості тощо [32]. Цінним є підрозділ «Модернізація змісту освіти», де йдеться про напрями модернізації змісту загальної середньої освіти та його провідну роль у поступі національної освіти.

Як бачимо, впродовж 2002–2013 рр. оновлено методологічні засади змісту загальної середньої освіти в умовах євроінтеграційних і світових цивілізаційних викликів. Проте «в національній освіті накопичувалися невідповідності передовій європейській і світовій практиці», зокрема у 2010 р. було безпідставно скасовано перехід до 12-річної повної загальної середньої освіти [30, с. 4].

III (2013–2017) – період комплексної модернізації загальної середньої освіти збагатився такими документами: Про зміст загальної середньої освіти: науково-аналітична доповідь НАПН України, 2015; Концепція середньої загальноосвітньої школи України, 2015; Концепція реалізації державної політики у сфері реформування загальної середньої освіти «Нова українська школа» на період до 2029 року, 2016; Національна доповідь про стан і перспективи розвитку освіти в Україні, 2016; Закон України «Про освіту», 2017 та ін.

Реформування загальної середньої освіти відбувалося в умовах Революції гідності (21 листопада 2013 р. – 22 лютого 2014 р.), актуалізації європейських цінностей і підписання Угоди про асоціацію України з Європейським Союзом, соціально-економічної кризи, російської агресії, що зумовило потребу в аналізі здобутків і перспектив розвитку освіти як фундаменту поступу України в річищі євроінтеграційних та глобалізаційних викликів XXI ст.

Настав час узагальнення й осмислення здобутків, прорахунків, визначення подальших векторів розвитку змісту освіти. Представлена *науково-аналітична доповідь «Про зміст загальної середньої освіти»* (2015), складена вченими НАПН України з ініціативи її президента В. Г. Кременя. Відповідне дослідження здійснювали науковці Інституту педагогіки, Інституту психології імені Г. С. Костюка, Інституту проблем виховання НАПН України, Інституту гігієни та медичної екології імені О. М. Марзєєва НАМН України (О. І. Ляшенко, С. Д. Максименко, О. М. Топузов – керівники проекту; М. В. Головка, Т. М. Засекіна, Н. С. Полька, О. Я. Савченко, Ю. М. Швалб – керівники

проблемних робочих груп). У розділах проаналізовано: зміст початкової, базової та повної загальної середньої освіти (загальна характеристика, особливості сучасної ситуації впровадження оновленого змісту, рекомендації щодо його вдосконалення) [35].

Логічним продовженням стала *«Концепція середньої загальноосвітньої школи України»* (2015). Проєкт цього документа розробив авторський колектив учених Президії НАПН України та Інституту педагогіки НАПН України (О. І. Ляшенко, С. Д. Максименко, О. М. Топузов та ін.). У відповідному підрозділі йдеться про зміст і організацію навчання в школі [21].

Серед інших вирізняються два проєкти *авторських концепцій початкової освіти* співробітників відділу початкової освіти Інституту педагогіки НАПН України. Йдеться в цих проєктах – про шляхи оновлення змісту освіти. Один з них створила А. Д. Цимбалару (2015) [16]. Інший – (2016) розробив авторський колектив учених: О. Я. Савченко, Н. М. Бібік, В. О. Мартиненко, К. І. Пономарьова, О. В. Онопрієнко, О. Ю. Прищєпа, Н. П. Листопад, О. В. Вашуленко, І. В. Андрусенко [15].

У *Концепції реалізації державної політики у сфері реформування загальної середньої освіти «Нова українська школа»* на період до 2029 року (2016) серед напрямів реформи загальної середньої освіти окреслено створення нової структури школи та нового змісту освіти [18]. Передбачено розроблення принципово нових державних стандартів загальної середньої освіти, підґрунтям для яких буде компетентнісний та особистісно орієнтований підхід до навчання, враховано вікові особливості психофізичного розвитку учнів тощо [18]. До того ж вони мають спиратися на Рекомендації Європейського Парламенту та Ради Європейського Союзу *«Про основні компетентності для навчання протягом усього життя»*.

У підрозділі *«Загальна середня освіта – основна ланка безперервної освіти»* *Національної доповіді про стан і перспективи розвитку освіти в Україні* (2016) здійснено всебічний аналіз стану й розвитку змісту загальної середньої освіти за 25 років незалежності України, визначено актуальні проблеми, виявлено причини їх виникнення, запропоновано науково обґрунтовані шляхи модернізації в контексті глобалізації, європейської інтеграції та національної самоідентифікації. Видання підготував колектив науковців за загальною редакцією В. Г. Кременя. Як зазначено в документі, «відбулося загалом становлення нового змісту загальної середньої освіти, що відповідає потребам сучасної української школи. Його спрямовано на цілі і цінності демократичного суспільства, особистісного розвитку учнів, виховання їх як громадян-патріотів України, індивідуалізацію навчально-виховного процесу» [39, с. 52–54; 56–58]. Серед важливих здобутків названі такі: запровадження державних освітніх стандартів як чинників збереження єдиного освітнього простору і водночас забезпечення можливості навчальних закладів реалізувати ідею диференціації навчання; введення профільного навчання в старшій школі; створення вітчизняних підручників з усіх предметів шкільної програми.

Завершує цей історичний відрізок часу *Закон України «Про освіту»* (2017), який окреслив основні принципи функціонування освітньої галузі, запровадив 12-річне навчання. Робота над ним тривала приблизно три роки. Він замінив Закон України *«Про освіту»* 1991 року. У ст. 12 *«Повна загальна середня освіта»* означено її мету, шляхи формування ключових компетентностей, необхідних

кожній сучасній людині для успішної життєдіяльності, три рівні освіти (початкова освіта тривалістю чотири роки; базова середня освіта тривалістю п'ять років; профільна середня освіта тривалістю три роки) тощо.

Висновки. Історико-джерелознавче пізнання документів (закони, програми, стратегії, концепції, аналітичні матеріали) свідчить, що впродовж 1991–2017 рр. в Україні динамічно розробляли новий зміст загальної середньої освіти на засадах демократичних, загальнолюдських і національних цінностей, стандартизації як чинника освітньої якості та збереження єдиного освітнього простору. Провідну роль у цьому процесі відіграли вчені НАПН України та її наукових установ.

Документи містять інформацію про кардинальні зміни в змісті загальної середньої освіти: від проголошення нових принципів його конструювання (національний, демократичний, гуманістичний, диференціації та індивідуалізації, гуманітаризації, дитиноцентричний, науковий, стандартизації, наступності, варіативності та ін.) до їх розвитку й конкретизації; появу новітніх підходів, зокрема компетентнісного, що полягає у формуванні життєвої, соціальної, комунікативної та комп'ютерної компетентностей учнів. Аналіз напрацьованих концептуальних документів свідчить про те, що «центральне місце в реформуванні української школи належить оновленню змісту освіти, приведенню його до потреб людини, яка живе і діє в сучасному інноваційному і глобалізованому світі, у суспільстві знань, високих технологій і швидкісного обміну інформацією» [30, с. 43]. Новим типом є започатковані НАПН України у 2010 р. аналітичні документи, де творці освітнього законодавства осмислювали стан, проблеми змісту загальної середньої освіти та прогнозували перспективні вектори його модернізації.

Ми не мали за мету розглядати рівень упровадження тих чи інших документів. Проте можемо стверджувати про вплив на їхнє розроблення суспільно-політичних, соціально-економічних чинників, розвитку педагогічної науки. І це були, як правило, кроки вперед на шляху розбудови змісту загальної середньої освіти відповідно до потреб молоді держави і суспільства в умовах євроінтеграційних процесів та самоідентифікації української нації.

Аналіз праць розробників (М. С. Вашуленко, В. Г. Кремень, О. І. Ляшенко, Ю. І. Мальований, О. Я. Савченко та ін.) національного освітнього законодавства забезпечив одержання знання про особливості дібраних матеріалів (автори, час, обставини, мета створення, фактична цінність, достовірність, репрезентативність, вплив епохи), про що йдеться у статті. Саме цей аспект може стати предметом подальших історико-джерелознавчих студій.

Список використаних джерел

1. Баханов К. Державний стандарт загальної середньої освіти: шляхи вдосконалення. *Рідна шк.* 2006. № 6. С. 4–6.
2. Березівська Л. Д. Реформування загальної середньої освіти в Україні у ХХ столітті крізь призму джерелознавства : наук.-допом. бібліогр. покажч. / НАПН України, Від-ня заг. педагогіки та філософії освіти, ДНПБ України ім. В. О. Сухомлинського. Вінниця : ТВОРИ, 2019. 251 с. URL: <https://lib.iitta.gov.ua/716674/> ; <http://dnpb.gov.ua/ua/?ourpublications=20781> (дата звернення: 12.08.2019).

3. Березівська Л. Д. Реформування змісту загальної середньої освіти в незалежній Україні в напрямі національної самоідентифікації (1991–2002 роки): історико-джерелознавчий аспект. *Інновац. педагогіка*. 2021. Вип. 33, т. 2. С. 9–15. DOI: <https://doi.org/10.32843/2663-6085/2021/33-2.1>
URL: http://www.innovpedagogy.od.ua/archives/2021/33/part_2/3.pdf (дата звернення: 12.08.2019).
4. Березівська, Л. Д. Реформування шкільної освіти в Україні в умовах державотворення (початок 90-х років ХХ ст.). *Молодь і ринок*. 2011. № 6. С. 17–21.
5. Біла книга національної освіти України / [Т. Ф. Алексеєнко, В. М. Аніщенко, Г. О. Балл та ін. ; голов. ред. В. Г. Кремень ; заст. голов. ред.: В. І. Луговий, В. М. Мадзігон, О. Я. Савченко ; редкол.: М. І. Бурда та ін.] ; за заг. ред. В. Г. Кременя ; НАПН України. Київ : Інформ. систем. 2010. 340 с. Бібліогр.: с. 315–333.
6. Василь Кремень: «Біла книга національної освіти України – перший крок до започаткування традиції періодичного моніторингу, прогнозування тенденцій і проектування практичних заходів у контексті реформування вітчизняної сфери освіти» : інтерв'ю для «РІШ» / підгот. А. Пугач. *Рідна шк.* 2009. № 11. С. 3–6 : фот.
7. Вашуленко М. С. Входячи в період розбудови 12-річної школи, треба все зробити, щоб не втратити попередніх надбань. *Освіта України*. 2000. 29 серпня (№ 35). С. 7.
8. Гончаренко С., Мальований Ю. Концепція гуманітаризації загальної середньої освіти. *Початкова шк.* 1995. № 3. С. 4–10 ; № 4. С. 9–13.
9. Державна національна програма «Освіта» («Україна ХХІ століття»): затв. постановою Кабінету Міністрів України від 3 листоп. 1993 р. № 896. *Освіта*. 1993. Груд. (№ 44/46). С. 2–15.
10. Кільова Г., Вачевський М. Зміст загальної середньої освіти, її реформування, становлення і розвиток. *Молодь і ринок*. 2010. № 11. С. 18.
11. Ключек, Г. Про час "Х" у реформуванні освіти : [про реформування змісту освіти]. *Дзеркало тижня*. 2016. 13–19 серп. (№ 28). URL: <https://dt.ua/author/grigoriy-klochek> (дата звернення: 12.08.2019).
12. Концептуальні засади демократизації та реформування освіти в Україні: пед. концепції / [авт.: А. Погрібний, А. Алексюк, О. Вишневський та ін.] ; Всеукр. Пед. Т-во ім. Гр. Ващенка, Ін-т українознавства Нац. ун-ту ім. Т. Шевченка, АН вищої шк. України. Київ : Школяр, 1997. 150 с.
13. Концепція державного стандарту загальної середньої освіти в Україні. *Інформ. зб. М-ва освіти України*. 1996. № 17/18. С. 2–11.
14. Концепція державної мовної політики 2010 : схвалено Указом Президента України від 15 лют. 2010 р. № 161/2010. *Верховна Рада України : законодавство України* : офіц. вебпортал парламенту України. Київ, 2010. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/161/2010#Text> (дата звернення: 06.02.2022).
15. Концепція профільного навчання в старшій школі 2003 : редакція від 26.08.2009 : затв. рішенням колегії Міносвіти і науки України від 25.09.2003 № 10/12-2 / уклали: Березівська Л. Д., Бібік Н. М., Бурда М. І. та ін. *Верховна Рада України : законодавство України* : офіц. вебпортал парламенту України. Київ, 2009. URL: https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v10_1290-03#top (дата звернення: 06.02.2022).
16. Концепція початкової освіти. *Початкова шк.* 2016. № 6. С. 1–4.
17. Концепція початкової освіти : проєкт. URL: https://www.ranok.com.ua/resources/files/Koncepciya_pochatkovoi_osvitu_PROEKT.pdf (дата звернення: 06.02.2022).
18. Концепція реалізації державної політики у сфері реформування загальної середньої освіти «Нова українська школа» на період до 2029 року : схвалено розпорядж. Кабінету Міністрів України від 14 груд. 2016 р. № 988-р. *Верховна Рада України : законодавство України* : офіц. вебпортал парламенту України. Київ, 2016. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/988-2016-%D1%80> ;

<https://www.kmu.gov.ua/npas/249613934> (дата звернення: 06.02.2022).

19. Концепція розроблення нової редакції Державного стандарту початкової загальної освіти. Початкова школа. 2010. № 4. С. 1–5.

20. Концепція середньої загальноосвітньої школи України. *Інформ. зб. М-ва освіти України*. 1992. № 4. С. 4–29.

21. Концепція середньої загальноосвітньої школи України : проєкт. URL: <http://naps.gov.ua/uploads/files/sod/school-concept.docx> (дата звернення: 06.02.2022).

22. Кремень В. Г. Зasadничі положення державної освітянської політики. *Директор школи, ліцею, гімназії*. 2000. № 1. С. 6–10.

23. Кремень В. Зберегти в освіті все те добре, що маємо, і разом з тим досягти якісного нового її стану. *Українська мова в серед. шк., гімназіях, ліцеях та колегіумах*. 2001. № 4. С. 20.

24. Кремень В. Г. Зміст освіти й дидактична стратегія. *Освіта і наука України: шляхи модернізації (Факти, роздуми перспективи)*. Київ : Грамота, 2003. С. 47–58.

25. Кремень В. Г. Освіта як провідний пріоритет. *Освіта і наука України: шляхи модернізації (Факти, роздуми перспективи)*. Київ : Грамота, 2003. С. 86–90.

26. Кремень В. Г. Українській педагогічній академії – 15 років. *Проф.-техн. освіта*. 2007. № 4. С. 6–9 : фот.

27. Ляшенко О. І. Пріоритети розвитку української школи в умовах реформування освіти. *Збірник наукових праць Кам'янець-Подільського нац. ун-ту ім. І. Огієнка*. Сер. Педагогічна. Кам'янець-Подільський. 2016. Вип. 22. С. 39–42. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/znpkp_ped_2016_22_13

28. Національна доктрина розвитку освіти. 2002 URL: <https://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/347/2002> (дата звернення: 12.08.2019).

29. Національна доповідь про стан і перспективи розвитку освіти в Україні / НАПН України ; редкол.: В. Г. Кремень (голова), В. І. Луговий (заст. голови), В. М. Мадзігон (заст. голови), О. Я. Савченко (заст. голови) ; за заг. ред. В. Г. Кременя. Київ: Пед. думка, 2011. 303 с.

30. Національна доповідь про стан і перспективи розвитку освіти в Україні / Нац. акад. пед. наук України ; [редкол.: В. Г. Кремень (голова), В. І. Луговий (заст. голови), А. М. Гуржій (заст. голови), О. Я. Савченко (заст. голови)] ; за заг. ред. В. Г. Кременя. Київ : Пед. думка, 2016. 444 с. (До 25-річчя незалежності України).

31. Національна доповідь про стан і перспективи розвитку освіти в Україні : монографія / НАПН України ; редкол.: В. Г. Кремень (голова), В. І. Луговий (заст. голови), О. М. Топузов (заст. голови) та ін. ; за заг. ред. В. Г. Кременя. Київ, 2021. Розд. 17. С. 150–156. (До 30-річчя незалежності України). DOI: <https://doi.org/10.37472/NAES-2021-ua>.

32. Національна стратегія розвитку освіти в Україні на період до 2021 року : схвалено Указом Президента України від 25 черв. 2013 року № 344/2013. *Практика упр. закл. освіти*. 2013. № 8. С. 54–67 ; *Верховна Рада України : законодавство України* : офіц. вебпортал парламенту України. Київ, 2013. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/344/2013> (дата звернення: 15.02.2022).

33. Паращенко Л. Державний стандарт базової та повної середньої освіти в Україні як механізм розвитку національної освітньої системи. *Вісник Національної академії державного управління при Президентові України*. 2011. № 4. С. 257–264.

34. Про загальну середню освіту : Закон України від 23 квіт. 1999 р. *Верховна Рада України : законодавство України* : офіц. вебпортал парламенту України. Київ, 1999. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/651-14#Text> (дата звернення: 06.02.2022).

35. Про зміст загальної середньої освіти : науково-аналітична доповідь / О. І. Ляшенко, С. Д. Максименко, О. М. Топузов та ін. ; за заг. ред. В. Г. Кременя. Київ : НАПН України, 2015. 117 с.

36. Про Концепцію загальної середньої освіти (12-річна школа) : постанова Колегії МОН України, Президії АПН України від 22.11.01 р. № 12/5-2. *Верховна Рада України : законодавство України* : офіц. вебпортал парламенту України. Київ, 2001. URL: https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/en/v_5-2290-01 (дата звернення: 06.02.2022).
37. Про Національну доктрину розвитку освіти : указ Президента України від 17 квіт. 2002 р. № 347/2002. *Освіта України*. 2002. 23 квіт. (№ 33). С. 4–6.
38. Про освіту : Закон України від 23.05.1991 № 1060-XII. *Верховна Рада України : законодавство України* : офіц. вебпортал парламенту України. Київ, 1999. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1060-12#Text> (дата звернення: 06.02.2022).
39. Про освіту : Закон України від 5 верес. 2017 р. № 2145-VIII : редакція від 21.11.2021. *Верховна Рада України : законодавство України* : офіц. вебпортал парламенту України. Київ, 2017. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19#Text> (дата звернення: 06.02.2022).
40. Про перехід загальноосвітніх навчальних закладів на новий зміст, структуру і 12-річний термін навчання : постанова Кабінету Міністрів України від 16 листоп. 2000 р. № 1717. *Верховна Рада України : законодавство України*: офіц. вебпортал парламенту України. Київ, 2000. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1717-2000-п#Text> (дата звернення: 06.02.2022).
41. Савченко О. Я. Етапи реформування змісту шкільної освіти в Україні за роки незалежності. *Розвиток педагогічної і психологічної наук в Україні, 1992–2002 рр.* : зб. наук. праць до 10-річчя АПН України / Академія пед. наук України. Харків : ОВС, 2002. Ч. 1. С. 210–227.
42. Савченко О. Я. Основні напрями реформування шкільної освіти. *Шлях освіти*. 1998. № 1. С. 2–6.
43. Berezivska L. D. Periodization of the reform of general secondary education in the independent Ukraine (1991–2017). *Science and Education a New Dimension. Pedagogy and Psychology*. Budapest, 2020. Vol. VIII (92), Iss. 228. P. 15–17. URL: https://seanewdim.com/uploads/3/4/5/1/34511564/ped_psy_viii_228_92.pdf.
44. Berezivska L. Secondary education reform in the independent Ukraine (1991–2017): concepts, programmes, doctrines and strategies. *Science and Education a New Dimension. Pedagogy and Psychology*. Budapest, 2019. Vol. 7 (76), Iss. 187. P. 20–22. URL: http://seanewdim.com/uploads/3/4/5/1/34511564/ped_psy_vii_187_76.pdf.
45. Berezivska L. D. Secondary education reform in the independent Ukraine: national lawmaking (1991–2017). *Ricerche di Pedagogia e Didattica. Journal of Theories and Research in Education*. 2020. [S. l.], Vol. 15, № 1. P. 53–69. URL: <https://rpd.unibo.it/article/view/10501>. DOI: <https://doi.org/10.6092/issn.1970-2221/10501>.
46. Hellwig W., Lipenkowa J. Ukraine. *The Education Systems of Europe* / Editors: Hörner W., Döbert H., Kopp B. von, Mitter W. Dordrecht : Springer, 2007. P. 808–825. URL: https://link.springer.com/chapter/10.1007/1-4020-4874-2_50. https://doi.org/10.1007/1-4020-4874-2_50.
47. Kutsyuruba B. Education in the Period of Post-Soviet Transition in Ukraine. *Demokratizatsiya: The Journal of Post-Soviet Democratization*. 2011. Vol. 19, Is. 3. P. 287–309.

References

1. Bakhanov, K. (2006). Derzhavnyi standart zahalnoi serednoi osvity: shliakhy vdoskonalennia. *Ridna shkola*, 6, 4–6. [in Ukrainian].
2. Berezivska, L. D. (2019). Reformuvannia zahalnoi serednoi osvity v Ukraini u XX stolitti kriz pryzmu dzhereloznavstva : naukovo-dopomizhnyi bibliohrafichnyi pokazhchyk. Vinnytsia: TVORY. <https://lib.iitta.gov.ua/716674/>; <http://dnpb.gov.ua/ua/?ourpublications=20781>. [in Ukrainian].

3. Berezivska, L. D. (2021). Reformuvannya zmistu zahalnoi serednoi osvity v nezalezhnii Ukraini v napriami natsionalnoi samoidentyfikatsii (1991–2002 roky): istoryko-dzhereloznavchyi aspekt. *Innovatsiina pedahohika*, Vol. 33, Is. 2, pp. 9–15. DOI: <https://doi.org/10.32843/2663-6085/2021/33-2.1> http://www.innovpedagogy.od.ua/archives/2021/33/part_2/3.pdf. [in Ukrainian].
4. Berezivska, L. D. (2008). *Reformuvannya shkilnoi osvity v Ukraini u XX stolitti: monohrafiia* [Reforming school education in Ukraine in the twentieth century: monograph]. Kyiv: Bohdanova A.M. [in Ukrainian].
5. Kremen, V. H. (ed.). (2010). *Bila knyha natsionalnoi osvity Ukrainy*, NAES of Ukraine. Kyiv: Informatsiini systemy. [in Ukrainian].
6. Kremen, V. (2009). «Bila knyha natsionalnoi osvity Ukrainy – pershyi krok do zapochatkuvannya tradytsii periodychnoho monitorynhu, prohnozuvannya tendentsii i proektuvannya praktychnykh zakhodiv u konteksti reformuvannya vitchyznianoï sfery osvity»: interv'iu dlia «Ridnoi Shkoly». *Ridna shkola*, 11, 3–6. [in Ukrainian].
7. Vashulenko, M. S. (2000, August 29). Vkhodiachy v period rozbudovy 12-richnoi shkoly, treba vse zrobyty, shchob ne vtratyty poperednykh nadban. *Osvita Ukrainy*, p. 7. [in Ukrainian].
8. Honcharenko, S. & Malovanyi, Yu. (1995). Kontseptsiiia humanitaryzatsii zahalnoi serednoi osvity. *Pochatkova shkola*, 3, 4–10 ; 4, 9–13. [in Ukrainian].
9. Kabinet Ministriv Ukrainy (1993, November 03). Derzhavna natsionalna prohrama «Osvita» («Ukraina XXI stolittia») (№ 896). *Osvita*, 44/46, 2–15. [in Ukrainian].
10. Kilova, H. & Vachevskiy, M. (2010). Zmist zahalnoi serednoi osvity, yii reformuvannya, stanovlennia i rozvytok. *Molod i rynok*, 11, 18. [in Ukrainian].
11. Klochek, H. (2016, August 13–19). Pro chas "X" u reformuvanni osvity : [pro reformuvannya zmistu osvity]. *Dzherkalo tyzhnia*, № 28. <https://dt.ua/author/grigoriy-klochek>. [in Ukrainian].
12. Pohribnyi, A., Aleksiuk, A., Vyshnevskiy, O. at all. (1997). *Kontseptualni zasady demokratyzatsii ta reformuvannya osvity v Ukraini: pedahohichni kontseptsii*, Instytut ukrainoznavstva Natsirnalnoho universytetu imeni T Shevchenka, AN vyshchoi shkoly. Ukrainy. Kyiv: Shkoliar. [in Ukrainian].
13. Kontseptsiiia derzhavnoho standartu zahalnoi serednoi osvity v Ukraini. (1996). *Informatsiinyi zbirnyk Ministerstva osvity Ukrainy*, 17/18, 2–11. [in Ukrainian].
14. Verkhovna Rada Ukrainy (2010, February 15). *Kontseptsiiia derzhavnoi movnoi polityky (2010)*: skhvaleno Ukazom Prezydenta Ukrainy (№ 161/2010). <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/161/2010#Text>. [in Ukrainian].
15. Verkhovna Rada Ukrainy (2009, August 26). *Kontseptsiiia profilnoho navchannia v starshii shkoli 2003* : redaktsiia vid 26.08.2009 : zatverdzheno rishenniam kolehii Minosvity i nauky Ukrainy vid 25.09.2003 № 10/12-2 / comps.: Berezivska L. D., Bibik N. M., Burda M. I. at all. https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v10_1290-03#top. [in Ukrainian].
16. Kontseptsiiia pochatkovoï osvity. *Pochatkova shkola*, 2016, 6, 1–4. [in Ukrainian].
17. *Kontseptsiiia pochatkovoï osvity*: proiekt. https://www.ranok.com.ua/resources/files/Koncepciya_pochatkovoï_osvitu_PROEKT.pdf. [in Ukrainian].
18. Kabinet Ministriv Ukrainy (2016, Dezember 14). *Kontseptsiiia realizatsii derzhavnoi polityky u sferi reformuvannya zahalnoi serednoi osvity «Nova ukrainska shkola» na period do 2029 roku*: skhvaleno rozporiadzhenniam Kabinetu Ministriv Ukrainy (№ 988r). <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/988-2016-%D1%80>. <https://www.kmu.gov.ua/npas/249613934>. [in Ukrainian].
19. Kontseptsiiia rozroblennia novoi redaktsii Derzhavnoho standartu pochatkovoï zahalnoi osvity (2010). *Pochatkova shkola*, 4, 1–5. [in Ukrainian].

20. Kontsepsiia serednoi zahalnoosvitnoi shkoly Ukrainy. (1992). *Informatsiinyi zbirnyk Ministerstva osvity Ukrainy*, № 4, 4–29. [in Ukrainian].
21. *Kontsepsiia serednoi zahalnoosvitnoi shkoly Ukrainy*: projekt. <http://naps.gov.ua/uploads/files/sod/school-concept.docx>. [in Ukrainian].
22. Kremen, V. H. (2000). Zasadnychi polozhennia derzhavnoi osvitiianskoi polityky. *Dyrektor shkoly, litseiu, himnazii*, 1, 6–10. [in Ukrainian].
23. Kremen, V. (2001). Zberehty v osviti vse te dobre, shcho maiemo, i razom z tym dosiahty yakisnogo novoho yii stanu. *Ukrainska mova v serednii shkoli, himnaziakh, litseiakh ta kolehiumakh*, 4, 20. [in Ukrainian].
24. Kremen, V. H. (2003). Zmist osvity y dydaktychna stratehiia. *Osvita i nauka Ukrainy: shliakhy modernizatsii (Fakty, rozdumy perspektyvy)* (pp. 47–58). Kyiv: Hramota. [in Ukrainian].
25. Kremen, V. H. (2003). Osvita yak providnyi priorytet. *Osvita i nauka Ukrainy: shliakhy modernizatsii (Fakty, rozdumy perspektyvy)* (pp. 86–90). Kyiv: Hramota. [in Ukrainian].
26. Kremen, V. H. (2007). Ukrainskii pedahohichnii akademii – 15 rokiv. *Profesiino-tekhnicna osvita*, 4, 6–9. [in Ukrainian].
27. Liashenko, O. I. (2016). Priorytety rozvytku ukrainskoi shkoly v umovakh reformuvannia osvity. *Zbirnyk naukovykh prats Kamianets-Podilskoho natsionalnogo universytetu im. I. Ohienka. Seriia Pedahohichna*, 22, 39–42. http://nbuv.gov.ua/UJRN/znpkp_ped_2016_22_13. [in Ukrainian].
28. *Natsionalna doktryna rozvytku osvity*. (2002). <https://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/347/2002>. [in Ukrainian].
29. Kremen, V. H. (ed.) (2011). *Natsionalna dopovid pro stan i perspektyvy rozvytku osvity v Ukraini*, NAES of Ukraine. Kyiv: Pedahohichna dumka. [in Ukrainian].
30. Kremen, V. H. (ed.) (2016). *Natsionalna dopovid pro stan i perspektyvy rozvytku osvity v Ukraini*, NAES of Ukraine. Kyiv: Pedahohichna dumka. [in Ukrainian].
31. Kremen, V. H. (ed.) (2021). *Natsionalna dopovid pro stan i perspektyvy rozvytku osvity v Ukraini* : monohrafiia, NAES of Ukraine (pp. 150–156). Kyiv. (Do 30-richchia nezalezhnosti Ukrainy). DOI: <https://doi.org/10.37472/NAES-2021-ua>. [in Ukrainian].
32. *Natsionalna stratehiia rozvytku osvity v Ukraini na period do 2021 roku* (2013). Skhvaleno Ukazom Prezydenta Ukrainy vid 25 chervnia 2013 roku № 344/2013. <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/344/2013>. [in Ukrainian].
33. Parashchenko, L. (2011). Derzhavnyi standart bazovoi ta povnoi serednoi osvity v Ukraini yak mekhanizm rozvytku natsionalnoi osvitnoi systemy. *Visnyk Natsionalnoi akademii derzhavnogo upravlinnia pry Prezydentovi Ukrainy*, 4, 257–264. [in Ukrainian].
34. Verkhovna Rada Ukrainy (1999, April 23). *Pro zahalnu seredniu osvitu*: Zakon Ukrainy vid 23 kvit. 1999 r. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/651-14#Text>. [in Ukrainian].
35. Kremen, V. H. (ed.) (2015). *Pro zmist zahalnoi serednoi osvity: nauково-analitychna dopovid*. Kyiv: NAPN Ukrainy. [in Ukrainian].
36. MON Ukrainy (2001, November 22). *Pro Kontsepsiuu zahalnoi serednoi osvity (12-richna shkola)*: postanova Kolehii MON Ukrainy, Prezydii APN Ukrainy (№ 12/5-2). https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/en/v_5-2290-01 [in Ukrainian].
37. Pro Natsionalnu doktrynu rozvytku osvity (2002). Ukaz Prezydenta Ukrainy vid 17 kvitnia 2002 r. № 347/2002. *Osvita Ukrainy*, № 33, 4–6. [in Ukrainian].
38. Verkhovna Rada Ukrainy (1991, May 23). *Pro osvitu*: Zakon Ukrainy (№ 1060-XII). <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1060-12#Text> [in Ukrainian].
39. Verkhovna Rada Ukrainy (1917, September 05). *Pro osvitu*: Zakon Ukrainy (№ 2145-VIII) : redaktsiia vid 21.11.2021. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19#Text>. [in Ukrainian].
40. Kabinetu Ministriv Ukrainy (2000, October 16). *Pro perekhid zahalnoosvitnikh navchalnykh zakladiv na novyi zmist, strukturu i 12-richnyi termin navchannia* : postanova

Kabinetu Ministriv Ukrainy (№ 1717). <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1717-2000-п#Text>. [in Ukrainian].

41. Savchenko, O. Ya. (2002). Etapy reformuvannia zmistu shkilnoi osvity v Ukraini za roky nezalezhnosti. *Rozvytok pedahohichnoi i psykhologichnoi nauk v Ukraini, 1992–2002 rr.* : zbirnyk naukovykh prats do 10-richchia APN Ukrainy (Part 1, pp. 210–227). Kharkiv: OVS. [in Ukrainian].

42. Savchenko, O. Ya. (1998). Osnovni napriamy reformuvannia shkilnoi osvity. *Shliakh osvity*, 1, 2–6. [in Ukrainian].

43. Berezivska, L. D. (2020). Periodization of the reform of general secondary education in the independent Ukraine (1991–2017). *Science and Education a New Dimension. Pedagogy and Psychology*, Budapest, VIII (92), Iss. 228, 15–17. <https://doi.org/10.31174/SEND-PP2020-228VIII92-03>.

44. Berezivska, L. (2019). Secondary education reform in the independent Ukraine (1991–2017): concepts, programmes, doctrines and strategies. *Science and Education a New Dimension. Pedagogy and Psychology*, Budapest, 7 (76), Iss. 187, 20–22. http://seanewdim.com/uploads/3/4/5/1/34511564/ped_psy_vii_187_76.pdf.

45. Berezivska, L. D. (2020). Secondary education reform in the independent Ukraine: national lawmaking (1991–2017). *Ricerche di Pedagogia e Didattica. Journal of Theories and Research in Education*, 15 (1), 53–69. DOI: <https://doi.org/10.6092/issn.1970-2221/10501>.

46. Hellwig, W. & Lipenkowa, J. Ukraine. *The Education Systems of Europe*, Editors: Hörner W., Döbert H., Kopp B. von, Mitter W. (pp. 808–825). Dordrecht: Springer, 2007. https://link.springer.com/chapter/10.1007/1-4020-4874-2_50, https://doi.org/10.1007/1-4020-4874-2_50.

47. Kutsyuruba, B. (2011). Education in the Period of Post-Soviet Transition in Ukraine. *Demokratizatsiya: The Journal of Post-Soviet Democratization*, 19 (3), 287–309.

Larysa Berezivska,

Doctor of Pedagogical Sciences, Professor,

Corresponding Member of the National Academy of Educational Sciences of Ukraine,

Director of V.O. Sukhomlynskyi State Scientific and Pedagogical

Library of Ukraine,

Kyiv, Ukraine

e-mail: lberezivska@ukr.net

ORCID ID: 0000-0002-5068-5234

CONCEPTUAL BASES OF REFORMING THE CONTENT OF GENERAL SECONDARY EDUCATION IN UKRAINE (1991–2017): HISTORICAL AND SOURCE STUDIES ASPECT

The article considers the problem of reforming the content of general secondary education in independent Ukraine in the historical and source studies dimension. It has been found out that in the Ukrainian and foreign historiography there are no works that systematically cover this topic. To achieve the goal of the research using the source studies approach as the leading one, documents (laws, programs, doctrines, concepts, standards) and analytical materials were identified and characterized, which reflect the conceptual bases of reforming the content of general secondary education for establishing their informative value. It has been grounded that in 1991–2017 national educational legislation was developed, as well as new methodological principles for improving the content of general secondary education and intensification of creative pedagogical thought on the future development of this content based on universal and national values. The leading role in this process was played by scientists of the National Academy of

Educational Sciences of Ukraine. It has been proven that the documents contain information about radical changes in the content of general secondary education: from the proclamation of new principles of its formation (national, democratic, humanistic, differentiation and individualization, humanization, child-centered, scientific, standardization, continuity, variability, etc.) to development and concretizing them. The source study of the works of the authors (M. S. Vashulenko, V. G. Kremen, O.I. Lyashenko, Yu. I. Malovany, O. Ya. Savchenko, etc.) of the national educational legislation made it possible to obtain knowledge about the features of the selected materials (authors), time, circumstances, purpose of creation, actual value, reliability, representativeness, influence of the epoch). The disclosed documents, articles of their developers on the reform of the content of general secondary education in independent Ukraine are of great importance for the reproduction of the real picture of the studied process. It has been found out that the development of the content of general secondary education was influenced by socio-political, socio-economic factors, the development of pedagogical science in accordance with the needs of the young state and society in the European integration process and self-identification of the Ukrainian nation.

Keywords: *reforming the content of general secondary education, legislative and normative documents, analytical materials, pedagogical source studies, historical source analysis, conceptual foundations of the new content of the Ukrainian school, independent Ukraine.*